

Šeimos politikos poveikis gimstamumui. Ar jis yra? I

Vlada Stankūnienė

Pastaruoju metu mažo gimstamumo šalyse labai pagausėjo tyrimų, bandančių vertinti šeimos politikos poveikį gimstamumui – gimstamumo lygiui, pokyčiams, ketinimams turėti vaikų, nuostatomis dėl norimo vaikų skaičiaus. Tyrimų yra įvairių – nacionalinio lygmens ir lyginamųjų studijų; solidžių, pagrįstų metodologiškai ir gana paviršutiniškų, bendro pobūdžio. Neaplenkia šio klausimo ir žiniasklaida, ypač po vis pasikartojančios informacijos apie gyventojų skaičiaus mažėjimą, intensyvėjančių amžiaus struktūros slinkčių giles demografinės senatvės link ar po pradėtų įgyvendinti naujų, kartais net unikalių ir prieštaringų paramos šeimai priemonių tikintis, kad efektas bus, ir nedelsiant. Nemaža ir spekuliatyvių, politiškai angažuotų pamąstymų ir išvadų, pasitaikančių net moksliniuose darbuose.

Rimčiausiose tarpnacionalinėse studijose šeimos politikos poveikio gimstamumui vertinimas atliekamas pagal pavienes politikos priemones ar priemonių paketus. Nepretenduodami į detalesnį tokių tyrimų rezultatų aptarimą toliau pateiksime kai kurias lyginamųjų studijų išvadas¹. Viena iš svarbiausių – šeimos politikos, jos priemonių poveikio gimstamumui galimybės **yra ribotos**. Vieningai sutariama, kad šeimos politikos priemonės gimstamumą gali veikti (jei apskritai gali) **tik po tam tikro laiko**. Be to, galimo konkrečių priemonių poveikio gimstamumui pasireiškimo laikas, stiprumas labai skiriasi. Įvairių socialinių, demografinių grupių demografinę elgseną šeimos politikos priemonės taip pat veikia skirtingai. Šeimos politikos ir gimstamumo ryšį labai koreguoja ir socialinė, ekonominė, kultūrinė aplinka. Į tai ypač svarbu atsižvelgti bandant perimti kitų šalių patirtis. Kintantys kontekstiniai aplinkos elementai gali sustiprinti arba atvirksčiai – susilpninti šeimos politikos priemonių poveikumą ir iškreipti efekto išraišką. Ta pačia kryptimi veikiantys kontekstiniai veiksniai (pavyzdžiui, ekonominis pakilimas) gali sustiprinti šeimos politikos priemonių poveikį ir sudaryti pozityvaus jų efekto iliuziją. Esant nepalankioms sąlygoms (pavyzdžiui, ekonominio nuosmukio periodu) ir geriausių paramos šeimai priemonių įgyvendinimą gali lydėti neigiami gimstamumo pokyčiai. Arba papildomos vyriausybės iniciatyvos šeimos politikos srityje gali tik amortizuoti dėl sąlygų blogėjimo galimą gimstamumo lygio kritimą ir siųsti žinią, kad jos savo tikslo nepasiekia. Pagal poveikio kryptį labai svarbūs ir indikatoriai, naudojami šiam ryšiu įvertinti: naudojamų rodiklių informatyvumas ir gebėjimas vertinti realius procesų pokyčius yra svarbi efekto vertinimo sąlyga.

Finansinė parama ir gimstamumas

Kaip rodo lyginamosios daugelio Europos ar OECD šalių šeimos politikos priemonių vertinimo studijos, finansinės paramos priemonių (išmokų, mokesčių lengvatų) poveikis gimstamumui nėra aiškus. Tai pabrėžia daugelis tyrėjų. Nepaisant neapibrėžtumų, įvairių tarpnacionalinių ir

„... piniginių išmokų lygis turi pozityvaus poveikio gimstamumui tendenciją, tačiau silpną...“

(Sleeboš, 2003: 36)

Turinyš

Šeimos politikos poveikis gimstamumui.
Ar jis yra?.....1
Vlada Stankūnienė

Ikimokyklinis ugdymas: kvalifikuotos auklėtojos,
prastos sąlygos.....3
Aušra Maslauskaitė

Kiek paseno Lietuva? Lietuvos gyventojų
senėjimas ES šalių kontekste.....5
Margarita Gedvilaitė-Kordušienė, Marė Baublytė

¹Toliau pateikiamų išvadų šaltiniai: Luci, Thevenon, 2012; Thevenon, Gauthier, 2011; Kalwij, 2010; Gauthier, 2007; Neyer, 2006; D'Addio, d'Ercole, 2005; Sleeboš, 2003; Castles, 2003; Gauthier, Hatzius, 1997 ir kt.

... piniginių išmokų, mokamų visos vaikystės periodu (iki pilnametystės), poveikis gimstamumui yra kelis kartus didesnis nei išmokų gimus vaikui ar išmokų, gaunamų motinystės / tėvystės (parental) atostogų metu...

(Luci, Thevenon, 2012: 32)

... išmokos motinystės ir motinystės / tėvystės atostogų metu keičia gimdymų laiką, bet ne bendrą gimstamumo lygį...

(Kalwij, 2010)

... sąlygos, leidžiančios moterims derinti darbą ir šeimą, daro didelį pozityvų poveikį gimstamumui...

(McDonald, 2006: 504)

„... ypač glaudus pozityvus ryšys yra tarp gimstamumo ir aprūpinimo formaliomis vaiko priežiūros paslaugomis...“

(Castles, 2003: 222)

nacionalinių tyrimų rezultatai nors ir rodo pozityvų finansinės paramos ir gimstamumo ryšį, tačiau tai labai priklauso nuo išmokų tipų. Nustatyta, kad išmokos šeimoms visos vaikystės periodu (iki pilnametystės) turi gana didelį poveikį gimstamumo rodikliams ir net keliais kartais didesnę nei išmokos gimus vaikui ar vaiko priežiūros atostogų metu, kai vienas iš tėvų nedirba. Šios išmokos pozityviai veikia kiekybinius gimstamumo rodiklius, t. y. skatina gimstamumo didėjimą.

Išmokos motinystės atostogų metu nors ir pozityviai veikia gimstamumą, tačiau nedaug. Be to, jos labiau keičia gimdymų laiką (gimdymų kalendorių), bet ne bendrą gimstamumo lygį.

Nustatyta, kad poveikį gimstamumui turi mokesčiai (darbo užmokesčio mokesčių, kreditų lengvatos, nuolaidos už vaikų priežiūros paslaugas), tačiau dauguma tyrėjų pabrėžia, kad šis ryšys vis dėlto yra silpnas. Beje, kai kurių tarpnacionalinių tyrimų metu tokio ryšio visai nepavyko nustatyti.

Darbo ir šeimos derinimo priemonės ir gimstamumas

Šio priemonių paketo sudedamųjų dalių – vaikų priežiūros (motinystės / tėvystės) atostogų, vaikų priežiūros paslaugų ir lankstaus užimtumo formų plėtros – poveikis gimstamumui skirtingas: įvairių tarpnacionalinių ir nacionalinių šio ryšio vertinimų rezultatai gana skirtingi, tačiau nėra prieštaringi.

Vaikų priežiūros (motinystės / tėvystės) atostogos. Kaip rodo įvairūs tyrimai, atostogų, susietų su vaiko gimimu ir jų priežiūra, efektas gimstamumui priklauso nuo atostogų tipo (motinystės / nėštumo, tėvystės / vaiko priežiūros, tėvo), jų trukmės, išmokų jų metu dydžio, konkrečioje šalyje vykdomų kitų politikos priemonių kompleksarumo ar substitucijos.

Tyrimų rezultatai rodo, kad atostogų ilgis turi negatyvų poveikį gimstamumui, o išmokų dydis atostogų metu – pozityvų, nors ir nedidelį. Tačiau daugumos tyrimų išvadose abejojama, ar ši politikos priemonė keičia bendrą gimstamumo lygį. Tyrimai rodo, kad ji gali tik paspartinti norimų vaikų susilaukimą ir reiškiasi gimdymų kalendoriaus pasikeitimais. Nustatyta, kad vaiko priežiūros atostogų efekto pozityvumas priklauso nuo šeimos pajamų, lyčių vaidmenų šeimoje, išsilavinimo, vaikų eiliškumo. Kadangi ši priemonė betarpiškai susieta su užimtumu, pertraukomis užimtumo karjeroje, ji skatina atidėti gimdymus ir gali daryti negatyvų poveikį kiekybiniam gimstamumo rodikliams. Taigi daroma išvada, kad neaišku, ar atostogų ilgis didina ar mažina gimstamumą, – bet kuriuo atveju šio veiksmo efektas gimstamumui nėra didelis.

Priemonių, skatinančių vyrus imti vaiko priežiūros atostogą, poveikis gimstamumui nėra aiškus, tačiau tyrimai atskleidžia, kad vyrų

dalyvavimas prižiūrint pirmą vaiką palankiai veikia galimybę sulaukti antro vaiko.

Vaikų priežiūros ir ugdymo paslaugos (lopšeliai / darželiai). Tarpnacionalinių lyginamųjų ir nacionalinių tyrimų rezultatai, naudojantys makro- ir mikrolygmens informaciją, rodo, kad gana glaudų pozityvų ryšį su gimstamumu lygiu ir (arba) gimdymų kalendoriaus pokyčiais turi mažiausių vaikų priežiūros paslaugų prieinamumas, tinkamumas, kaina.

Nustatyta, kad pozityvus vaikų priežiūros paslaugų plėtros poveikis gimstamumui nėra vienareikšmis: priklauso nuo vaikų eiliškumo (labiau veikia aukštesnio eiliškumo gimdymus), moterų užimtumo lygio ir lyčių vaidmenų. Pozityvų ryšį tarp gimstamumo ir formalijų vaikų priežiūros paslaugų plėtros gali keisti alternatyvios priemonės, pavyzdžiui, jos gali silpninti poveikį didėjant galimybėms pasirinkti užimtumo režimą (visos dienos ar dalies darbo laiko).

Lanksčios užimtumo formos. Tyrimai patvirtina, kad gimstamumą pozityviai veikia palankios sąlygos dirbti dalį darbo laiko ar kitu lankstaus užimtumo režimu. Šios priemonės didesnę pozityvų poveikį turi moterų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, prokreacinei elgsenai.

Apibendrinant įvairių tyrimų rezultatus galima teigti, kad aiškiausiai ir didžiausią pozityvų efektą gimstamumui turi šeimos politikos priemonės, gerinančios darbo ir šeimos derinimo sąlygas. Šeimai palanki politika, leidžianti sumažinti vaikų turėjimo kainą, pagerinti darbo ir gyvenimo organizavimo pusiausvyrą, gimstamumą veikia pozityviai. Šeimos politikos instrumentai, padedantys derinti darbą ir šeimą / gyvenimą, didina galimybes derinti užimtumą su šeimos ir vaikų priežiūros įsipareigojimais, mažina su motinyste / tėvyste susijusių galimybių praradimo kainą (profesinio gyvenimo, laisvalaikio ir pan. paradimus), taigi kartu mažiau prarandama ir uždirbamų pajamų.

Literatūra

- Castles F. G. 2003. The World Turned Upside Down: Below Replacement Fertility, Changing Preferences and Family-Friendly Public Policy in 21 OECD Countries. *Journal of European Social Policy* 13(3).
- D'Addio A. C., d'Ercole M. M. 2005. *Trends and Determinants of Fertility Rates in OECD Countries: the Role of Policies*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers DELSA/ELSA/WD/SEM(2005)6.
- Gauthier A. 2007. The Impact of Family Policies on Fertility in Industrialized Countries: A Review of Literature. *Population Research and Policy Review* 26.
- Kalwij A. S. 2010. The Impact of Family Policy Expenditure on Fertility in Western Europe. *Demography* 47(2).
- Luci A., Thevenon O. 2012. The Impact of Family Packages in Fertility Trends in Developed Countries. INED.
- McDonald P. 2006. Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. *Population and Development Review*. 32(3).
- Neyer G. 2006. Family Policies and Fertility in Europe. *MPIDR Working Paper WP 2006-010*.
- Sleeboos J.E. 2003. Low Fertility Rates in OECD Countries: Facts and Policy Responses. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*. DELSA/ELSA/WD/SEM(2003)15.
- Thevenon O., Gauthier A. 2011. Family Policy in Developed Countries: A „Fertility-Booster“ with Side-Effects. *Community, Work & Family* 14(2).

Ikimokyklinis ugdymas: kvalifikuotos auklėtojos, prastos sąlygos

Aušra Maslauskaite

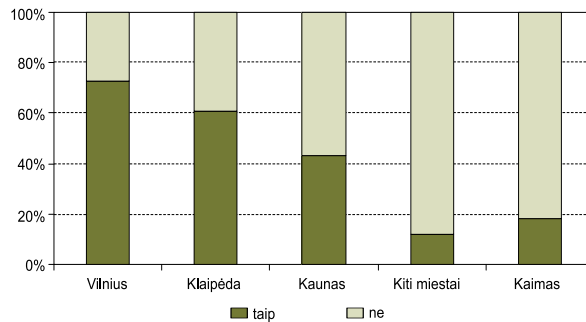
Kokybiškos ir prieinamos ikimokyklinukų priežiūros ir ugdymo paslaugos – vienas kertinių šiuolaikinės paramos šeimai politikos stulpų. Daugelis šalių, pagal gimstamumo rodiklius Europoje užimančių lyderio pozicijas, gali pasigirti ir ikimokyklinukų priežiūros sistema, tenkinančia dirbančius tėvus. 2012 m. pabaigoje Demografinių tyrimų institutas atliko reprezentatyvių Lietuvos gyventojų, kurių vaikai lanko darželius (lopšelius), apklausą. Ja siekta nustatyti, kaip Lietuvos ikimokyklinukų tėvai vertina darželių (lopšelių) paslaugas ir su kokiomis problemomis susiduria. Tyrimas patvirtino, kad kai kurių didžiųjų miestų gyventojams didelė problema tebėra darželių (lopšelių) prieinamumas, o labiausiai tėvai nepatenkinti per didelėmis grupėmis bei darželių (lopšelių) materialine baze.

Gauti vietą sunku ne visur

Vaikų pateikimas į darželį (lopšelį) – ne visiems tėvams didelis galvos skausmas. Tiesa, net trečdalis visų Lietuvos tėvų, kurių atžalos apklausos metu lankė darželius (lopšelius), teigė, kad, norėdami gauti vietą, susidūrė su sunkumais. Tačiau žvelgiant šalies mastu ikimokyklinukų ugdymo paslaugų prieinamumas, atrodytu, nėra prastas, ir, jei visose Lietuvos vietovėse panaši į šalies „vidurkį“ dalis tėvų teigtų susidūrę su sunkumais gaudant vietą darželyje (lopšelyje), galėtume manyti, jog sistema tobulintina, bet esminių prieinamumo problemų nėra.

Vis dėlto, kaip rodo tyrimas, ugdymo paslaugų prieinamumas Lietuvoje labai netolygiai pasiskirstęs (1 pav.). Opiausia patekimo į darželį problema – Vilniuje ir Klaipėdoje – čia su ja susidūrė daugiau nei pusė tėvų. Lietuvos sostinėje sunkumų turėjo 73 proc. tėvų, norinčių vaikams gauti vietą darželyje, Klaipėdoje – 61 proc. Taigi, akivaizdu, kad šiuose dviejuose miestuose, ypač Vilniuje, problema dėl patekimo į darželį yra taisyklė, o jos nebuvimas – ryški išimtis ir didžiulė sėkmė. Kaune tėvų padėtis, palyginti su Vilniaus ir Klaipėdos miestais, yra akivaizdžiai geresnė: čia su vietos darželyje gavimo problema susidūrė kiek mažiau nei pusė – 43 proc. – tėvų. Šiauliai, Panevėžys, kiti miestai bei kaimo vietovės ikimokyklinukų ugdymo paslaugų prieinamumo požiūriu tėvams gana palankios. Apie 80 proc. tėvų iš šių vietovių nesusidūrė su keblumais, su kuriais tenka susidurti Vilniaus ir Klaipėdos tėveliams.

Atrodo, kad bent jau Vilniaus tėvų nuomonės atspindi objektyvią vietų trūkumo, o ne dirbtinę tėvų kaprizo patekti į atitinkamą darželį problemą. Vilniaus savivaldybės darbuotojai jau suskaičiavo ir pripažino, kad darželiuose (lopšeliuose) trūksta 1,5 tūkst. vietų.

1 pav. Su sunkumais susidūrusių tėvų, norinčių vaikams gauti vietą darželyje (lopšelyje), dalis pagal gyvenamąją vietą (procentais)

Kas daroma, kai patekti sunku?

Ikimokyklinio ugdymo paslaugos yra viena iš valstybės garantuojamų socialinių teisių. Kai socialinės teisės deklaravimas ir jog įgyvendinimo galimybių užtikrinimas prasilenkia, vieni piliečiai tampa „lygesni už kitus“. Įgyvendinti poreikį (o šiuo konkrečiu atveju gauti paslaugą) gali asmenys, turintys daugiau galios ar kitų išteklių. Pateikimas į darželį, bent jau kai kuriose Lietuvos vietovėse, regis, taip pat tampa socialinės nelygybės raiškos arena. Didesniais ištekliais apsirūpinę tėvai turi daugiau šansų gauti garantuotą, tačiau deficitinę paslaugą.

Tyrimas parodė, kad norintys į darželį įrašyti vaikus tėvai griebiasi korupcijos. Populiariausia praktika – į ikimokyklinio ugdymo sistemą siekiama patekti naudojantis socialiniu tinklu. 56 proc. tėvų, susidūrusių su patekimo į norimą darželį problema, teigė, kad vietą gavo padėjus pažįstamiems arba giminiams. Logiška: kuo tėvų socialiniame tinkle daugiau asmenų, einančių svarbias pareigas, turinčių postus ir galią, tuo didesni šansai patekti į ikimokyklinio ugdymo sistemą.

Socialinis tinklas, kaip rodo tyrimas, dažniau išnaudojimas nei kyšis, nors viešojo nuomonė, matyt, sufleruoti priešingai. 34 proc. tėvų teigė, kad vietą norimame darželyje gavo tik po to, kai darželio (lopšelio administracijai) davė kyšį. 40 proc. tėvų, norinčių gauti vietą vaikams, turėjo įsipareigoti, kad savo lėšomis prisidės prie darželio (lopšelio) gerovės (pvz., atliks remonto darbus, nupirks baldus ir pan.).

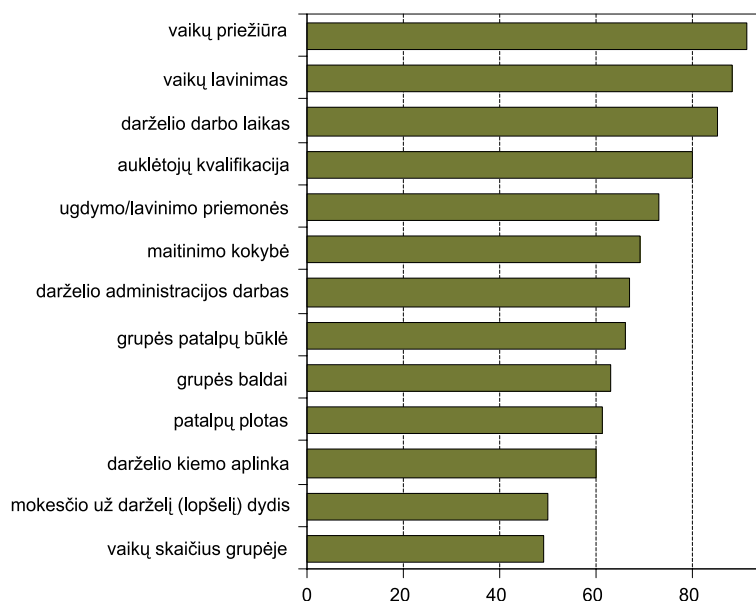
Darželio (lopšelio) prieinamumas žvelgiant „iš aukštai“, valstybės lygmeniu, gali pasirodyti nedidelė ir blogesnių pasekmių neturinti problema. Tačiau, jei galimybių gauti vaiko ugdymo paslaugas apribojimą suvoksime kaip socialinės piliečio teisės apribojimą, negalėjimas patekti į darželį taps dar viena socialinės neteisybės manifestacija, rodančia, kad daugiau teisių turi tie, kurie turi daugiau išteklių.

Paslaugų kokybės vertinimas

Atrodo, kad daugiausia problemų tėvams Lietuvoje kelia būtent negalėjimas patekti į ikimokyklinio ugdymo sistemą, nes pati sistema ir jos teikiamos paslaugos apskritai vertinamos gana palankiai. Lietuvos tėvai labiausiai patenkinti vaikų priežiūros paslaugų „žmogiškąją“, o mažiausiai patenkinti – materialine dalimi. Labai palankiai vertinama visa, kas susiję su auklėtojų darbu. Apie 80–90 proc. tėvų, kurių vaikai lanko darželius (lopšelius), yra visiškai patenkinti arba patenkinti vaikų priežiūra, lavinimu, auklėtojų kvalifikacija (2 pav.). Taip pat absoliučią daugumą tėvų tenkina darželio darbo laikas.

Kur kas rečiau pozityviai vertinama darželių materialinė bazė. Darželio kiemo aplinka (saugiai aptvertas, dengtos smėlio dėžės ir pan.), grupių patalpų plotu (pvz., didelės patalpos, atskirti žaidimų ir miego kambariai ir pan.), grupės patalpų būkle (suremontuotos, šiltos ir pan.) visiškai patenkinti arba patenkinti yra apie 60 proc. tėvų. Panašiai tėvai vertina ir maitinimo kokybę bei darželio administracijos darbą.

Kritiškiausiai vertinami du su darželių (lopšelių) paslaugomis susiję dalykai: mokesčiai už darželį ir vaikų skaičius grupėje. Kitaip nei vertindami ugdymo, priežiūros kokybę, tik pusė visų apklaustų tėvų yra visiškai patenkinti arba patenkinti mokesčiais už darželio (lopšelio) paslaugas. 24 proc. tėvų nepatenkinti arba visiškai nepatenkinti, o dar 26 proc. šiuo klausimu neturi aiškios nuomonės. Panašiai vertinamas ir vaikų skaičius grupėje. Vaikų skaičiumi grupėje, kurioje yra atžala, patenkinti tik apie pusę tėvų, maždaug ketvirtadalis yra neapsisprendusių ir dar panaši dalis nepatenkintų arba visiškai nepatenkintų.

2 pav. Darželio (lopšelio) paslaugų vertinimas, teigiamai vertinantys gyventojai (procentais)

Darželių paslaugų vertinimas priklauso nuo šeimos gyvenamosios vietos, ypač tai pasakytina apie materialinę darželio paslaugų dalį ir beveik negalioja „žmogiškajai“ darželių paslaugos daliai. Tačiau, nepriklausomai nuo gyvenamosios vietovės, tėvai gana konsoliduoti ir teigiamai vertina auklėtojų kvalifikaciją, vaikų ugdymą ir priežiūrą, ugdymo priemones.

Daug labiau nuomonės išsibarsčiusios vertinant materialinę darželių bazę bei administracines aplinkybes (3 pav.). Bendrai šiuo požiūriu labiausiai nepatenkinti yra Vilniaus, Klaipėdos ir kaimo vietovėse darželius lankančių vaikų tėvai, o pozityviausi – Kauno ir kitų miestų bei miestelių darželinukų tėvai. Vilniečiai išsiskiria tuo, kad prasčiausiai vertina esamą vaikų skaičių grupėje, mokesčio už darželį dydį, darželių administracijos darbą. Klaipėdiečiai, kaip ir vilniečiai, iš kitų išsiskiria kritiškiausiu vaikų grupių dydžio vertinimu, be to, prasčiausiai vertina daželių kiemo aplinką. Vilniaus, Klaipėdos ir kaimo darželių tėvų nuomonės vieningos ir kritiškesnės nei kauniečių bei kitų miestų tėvų dėl darželių grupių patalpų būklės, patalpų ploto, grupės baldų, kiemo aplinkos.

Taigi Lietuvos vaikams, kaip galima apibendrinti remiantis tėvų nuomone, kokybiško pedagogų dėmesio darželyje pakanka, ir visų ikimokyklinukų galimybes šiuo požiūriu yra daugiaž vienodos. Tačiau materialinės sąlygos, kuriomis vaikai ugdomi, iš esmės skiriasi. Prasčiausiomis sąlygomis, kaip atspindi tėvų nuomonės, auga jauniausioji vilniečių ir klaipėdiečių karta, o geriausiomis – Kauno bei kitų miestų / miestelių ikimokyklinukai.

Papildomos paslaugos

Tyrimo metu tėvų buvo klausama ir dėl galimybių darželyje gauti specialistų – logopedo, psichologo, specialiojo pedagogo, dietologo – paslaugų. Labiausiai prieinamos, kaip atskleidė tyrimas, yra logopedo paslaugos – 72 proc. tėvų teigė, kad toks specialistas dirba jų darželyje. Apie trečdajį apklaustųjų tvirtino, jog darželyje yra galimybė konsultuotis su psichologu, specialiojo pedagogu, tačiau beveik tiek pat nežinojo, ar tokių specialistų darželyje yra.

Minėtų specialistų prieinamumas tai pat labai netolygus skirtingose Lietuvos vietovėse. Pavyzdžiui, galimybę darželyje gauti logopedo paslaugas minėjo apie 90 proc. Kauno ir Klaipėdos, apie 70 proc. Vilniaus ir kitų miestų bei apie 55 proc. kaimo vietovėse darželius lankančių vaikų tėvų. Psichologo, specialiojo pedagogo paslaugų prieinamumas lyginant miestus taip pat didžiausias yra Kaune, o mažiausias – Klaipėdoje.

Kokio dydžio vaikų grupės tenkintų tėvus?

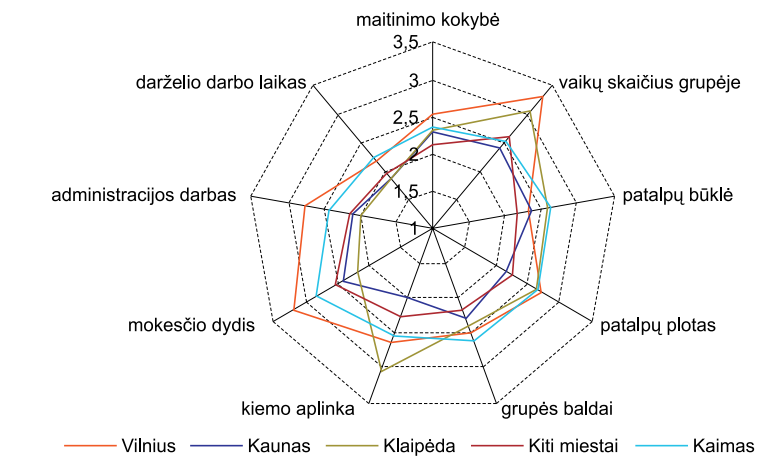
Kaip jau aptarėme pirmiau, vaikų skaičius grupėje, palyginti su įvairiais kitais darželių

(lopšelių) paslaugų aspektais, tėvų vertinamas kritiškiausiai. Vis dėlto būtina pabrėžti, kad didžioji šio kritinio vertinimo dalis tenka Vilniui ir Klaipėdai – šiuose miestuose, matyt, didelės darželių grupės dažnesnės nei kitose Lietuvos vietovėse.

Tyrimo metu gyventojų klausta ir to, kokio dydžio vaikų grupė, jų nuomone, turėtų būti norint užtikrinti visavertį vaikų ugdymą ir priežiūrą. Pusei tėvų optimalus vaikų skaičius darželio grupėje yra dešimt, apie 40 proc. mano, kad palankiausia vaikų ugdymo procesui bei priežiūrai būtų grupė iki penkiolikos vaikų, ir tik dešimtadalis tėvų įsitikinę, kad sukurti geras vaikų ugdymo sąlygas galima ir grupėje iki dvidešimties vaikų.

Nuomonės dėl optimalaus vaikų grupių dydžio iš esmės nuo šeimos gyvenamosios vietos nepriklauso. Tėvų požiūriu fone Vilniaus savivaldybės siūlymas vaikų vietų darželiuose skaičių didinti iki 23 atrodo gana šiurkštus ikimokyklinio ugdymo prieinamumo problemos sprendimas.

Jei sutiksime, kad tėvų vertinimai yra svarbus dėmuo nustatant ikimokyklinukų institucinės priežiūros sistemą, turėsime priimti ir keletą tyrimo padiktuotų išvadų. Pirmiausia akivaizdu, kad ikimokyklinio ugdymo prieinamumas Lietuvoje nėra

3 pav. Darželio (lopšelio) įvairių paslaugų aspektų vertinimas pagal gyvenamąją vietovę (vidurkinės vertinimo reikšmės*)

*Vertinimo skalė – nuo 1 iki 5, kur 1 reiškia „visiškai patenkintas“, o 5 – „visiškai nepatenkintas“.

tolygus. Paradoksalu, kad problemiškiausias prieinamumas yra dviejuose miestuose, kurie pagal daugelį ekonominių rodiklių yra šalies lyderiai. Į šią situaciją galima žvelgti ir kaip į bendrą visos Lietuvos politinio mentaliteto ydą – likutinį dėmesį socialiniams reikalams. Kita akivaizdi išvada – būtina investuoti į ikimokyklinio ugdymo sistemos „kietąją“ dalį, kitaip tariant – į sienas.

Kiek paseno Lietuva? Lietuvos gyventojų senėjimas ES šalių kontekste

Margarita Gedvilaitė-Kordušienė, Marė Baublytė

Kad Lietuvos gyventojai senėja – ne naujiena net ir asmenims, nesidomintiems demografiniais procesais ir struktūromis. Su šiuo demografiniu procesu susijusios problemos ir aktualijos mirga žiniasklaidos pranešimuose. Ir Lietuva nėra išimtis. Visos išsivysčiusios šalys jau yra pasiekusios aukštą demografinės senatvės lygį. Neatsitiktinai 2012-ieji buvo paskelbti Europos vyresnių žmonių aktyvumo ir kartų solidarumo metais. Akivaizdu, kad gyventojų senėjimas ir su juo susiję iššūkiai tapo prioritetine kryptimi ir politiniu lygmeniu, susijusiu su pensijų, švietimo, sveikatos apsaugos sistemomis.

Paskelbti naujausio – 2011 m. – gyventojų surašymo duomenys leidžia pažvelgti, kaip pasikeitė Lietuvos gyventojų amžiaus struktūra per pastaruosius dešimt metų, ir palyginti ją su ES šalimis.

Svarbiausi amžiaus struktūros pokyčiai Lietuvoje

Panašu, kad per pastarąjį dešimtmetį Lietuvos gyventojai gerokai senstelėjo. Nuo 2001 iki 2011 m. labai sumažėjo (nuo 19,5 iki 14,7 proc.) vaikų (0–14 metų) dalis (1 lent.), atitinkamai išaugo (nuo 19,3

iki 23,4 proc.) vyresnio amžiaus (60 metų ir vyresnių) gyventojų dalis. Pačių vyresnių (80 metų ir vyresnių) gyventojų dalis beveik padvigubėjo (nuo 2,3 iki 4,5 proc.).

Kaip rodo Lietuvos gyventojų surašymų rezultatų istorija, vyriausia (60 metų ir vyresnių) gyventojų dalis nuosekliai auga (1 pav.). Didesnis vaikų (0–14 metų) dalies sumažėjimas vyksta nuo 1989 m., o 2001-uosius galime laikyti istoriniais – tais metais paskutinį kartą užfiksuotas vaikų perviršis (1 lent., 1 pav.). Šiuo metu Lietuvoje vyresnio amžiaus žmonių yra daugiau nei vaikų: 60 metų ir vyresnių žmonių skaičius vaikų (0–14 metų) skaičių viršija 263 tūkstančiais. Tuo tarpu 15–59 metų gyventojų iki 1989 m. gausėjo, o paskutiniai du surašymai (2001 ir 2011 m.) rodo šio amžiaus gyventojų skaičiaus mažėjimą. Priežastis aptarsime vėliau, o kol kas galime konstatuoti, kad pagal gyventojų amžiaus struktūros pokyčius – vyresniųjų gyventojų gausėjimą, vidurinės ir jauniausios dalies mažėjimą – Lietuvą kartu su kitomis Baltijos šalimis galima priskirti prie labiausiai senėjančių šalių pasaulyje (Berzins, Zvidrins, 2011).

Kaip ir kodėl Lietuvoje vyksta senėjimas?

Siekiant iliustruoti Lietuvos gyventojų amžiaus struktūros pokyčius ir suvokti senėjimo priežastis prasminga pažvelgti, kaip per pastarąjį dešimtmetį kito amžiaus ir lyties piramidžių kontūrai (2 pav.). Pirmiausia pastebimas susiaurėjęs piramidės pagrindas, iliustruojantis pirmiau minėtą jauniausių gyventojų sumažėjimą. Tai reiškia, kad Lietuvoje gyventojai senėja „iš apačios“ (santykinai mažėja jauniausio amžiaus gyventojų skaičius). Jauniausių visuomenės narių mažėjimą lemia XX a. dešimtmetyje dešimtmetyje mažėjęs **gimstamumas**, XXI a. pradžioje pasiekęs ypač žemą lygį. 2001–2005 m. suminis gimstamumo rodiklis buvo labiausiai nutolęs nuo ribos, užtikrinančios kartų kaitą (mažesnis nei 1,3, kai kartų kaitą užtikrinantis suminis gimstamumo rodiklis yra 2,1).

Pažvelgus į piramidės „kamina“ – 15–59 metų gyventojų grupes, – atsiskleidžia ypač kontrastingi piramidės kontūrų pokyčiai. Po 2011 m. surašymo 15–19, 30–34, 35–39, 45–49 metų gyventojų grupėms būdingi didžiausi praradimai, o 50–59 metų gyventojų grupės gausėjo. Akivaizdžiausia priežastis, lėmusi darbingo amžiaus žmo-

nių praradimus, – **emigracija**. Lietuvos statistikos departamento 2010 m. duomenimis, daugiausia emigruoja 20–29 metų žmonės (šio amžiaus emigrantai sudaro pusę visų emigravusiųjų) (Lietuvos, 2012).

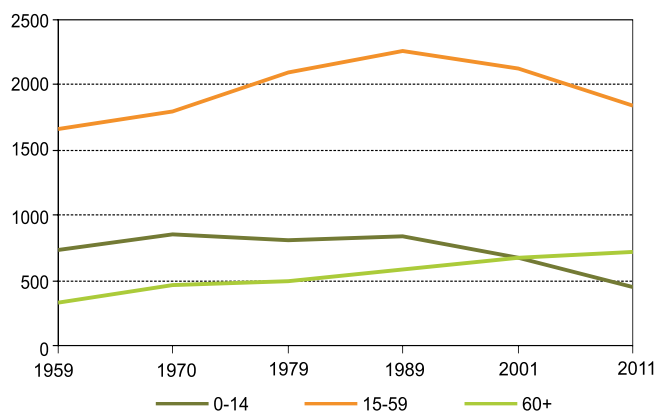
Viršutinės amžiaus ir lyties piramidės dalies plėtimasis iliustruoja vadinamąjį senėjimą „iš viršaus“, kai santykinai didėja vyresnio amžiaus žmonių dalis. Iš pastarųjų 2001 ir 2011 m. surašymų duomenų sudarytos piramidės viršūnės kontūrų pokyčiai atskleidžia gana prieštaringsus Lietuvos demografinės raidos bruožus. Lyginant 1989 ir 2001 m. gyventojų surašymų duomenis matyti reikšmingas iš šių surašymų duomenų sudarytos piramidės viršūnės praplatėjimas (ypač moterų) – gyventojų prieaugis 65–79 metų grupėse – ir nežymus gyventojų praradimas pačioje piramidės viršūnėje (Mikulionienė, 2006). 2011 m. surašymo rezultatai rodo priešingus pokyčius: praplatėjo tik pati piramidės viršūnė – 75 metų ir vyresnių gyventojų grupės, ypač moterų. Viršūnės apačia (60–69 metų gyventojų grupės) priešingai – susiaurėjo. Palyginus absoliučius skaičius paaiškėjo, kad per pastarąjį dešimtmetį vyresnių nei 80 metų moterų skaičius padidėjo net 31 tūkstančiu, o vyrų – perpus mažiau – 14 tūkstančių. Panašu, kad Lietuvoje „senėjimą iš viršaus“ labiausiai lemia pačių vyriausių, ypač moterų, gyventojų gausėjimas. Siekiant paaiškinti šias tendencijas reikėtų pažvelgti į specifinius **mirtingumo lygio** Lietuvoje bruožus. Dėl visuomenės modernizacijos ir teigiamų mirtingumo pokyčių prasilenkimo Lietuvą (kaip ir kitas posovietines šalis) mokslininkai vertina kaip išimtį iš žmonijos patirties mažinančią mirtingumą (Bobadilla, Costello, 1997). Mirtingumo lygiu mes gerokai skiriamės nuo Vakarų ir nuo Vidurio Europos šalių, o pastaraisiais metais – net ir nuo Baltijos šalių (Stankūnienė, Jasilionis, 2011). Nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos iki 2007 m. Lietuvos vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodikliai svyruodami mažėjo, o moterų išliko beveik tokio pat lygio¹, kai išsivysčiusiose šalyse šie rodikliai nuosekliai augo (Stankūnienė, Jasilionis, 2011). Be to, iki šiol mirtingumo pokyčiai Lietuvoje labai diferencijuoti pagal socioekonominės bei sociodemografinės gyventojų grupes (Stankūnienė, Jasilionis, 2011; Jasilionis, Stankūnienė, 2011).

Taigi, apžvelgę šį vizualinį gyventojų amžiaus įvertinimą, galime daryti išvadą, kad Lietuvoje demografinis senėjimas vyksta „trigubai“: „iš apačios“ (mažėja jauniausių žmonių), „iš viršaus“ (didėja vyresnio amžiaus gyventojų dalis) ir kartu vyksta didelio masto darbingo amžiaus žmonių „nubyrėjimas“.

1 lentelė. Pagrindinės gyventojų amžiaus struktūros charakteristikos 1959–2011 m.

	1959	1970	1979	1989	2001	2011
Gyventojų skaičius pagal amžiaus grupes (tūkst.)						
Iš viso	2711,4	3118,9	3391,5	3674,8	3484,0	3043,4
Gyventojų amžiaus grupės iš bendro gyventojų skaičiaus (proc.)						
0–14	26,9	27,2	23,7	22,7	19,5	14,7
15–59	61,2	57,9	61,8	61,6	61,2	60,7
60+	11,9	14,9	14,5	15,7	19,3	23,4
65+	7,7	10	11,4	10,7	14,0	17,8
80+	1,2	1,6	2	2,7	2,3	4,5

Šaltinis: Lietuvos gyventojų surašymų duomenys.

1 pav. Lietuvos gyventojų amžiaus struktūros kaita 1959–2011 m.

Šaltinis: Lietuvos gyventojų surašymų duomenys (sudaryta autorių).

¹Tik nuo 2008 m. vyrų ir moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė nuosekliai ilgėja (vyrų – nuo 64,9 metų 2007 m. iki 68,5 metų 2011 m.; moterų – nuo 77,2 iki 79,13 metų).

Lietuvos gyventojų senėjimas ES šalių kontekste

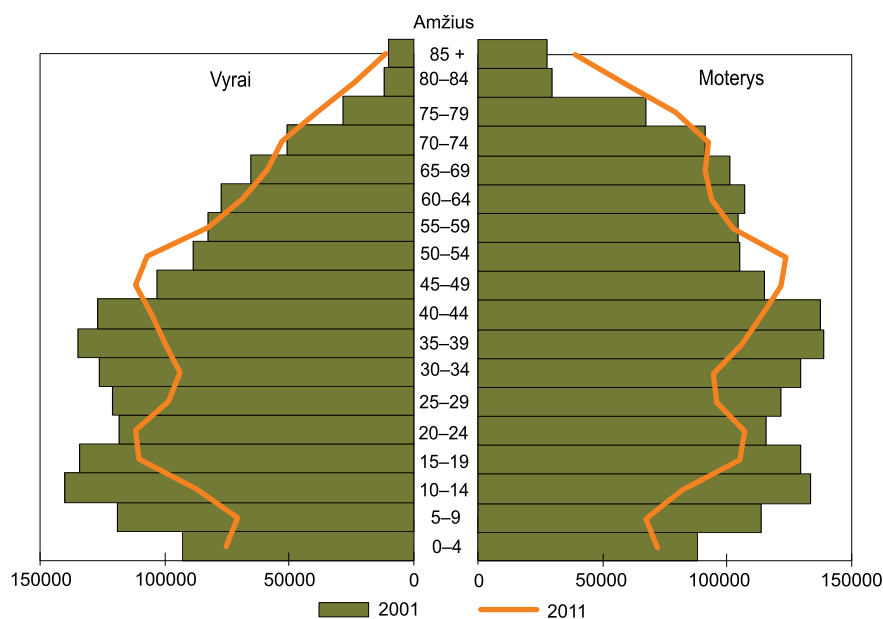
„Eurostat“ duomenimis, gyventojų amžiaus struktūra rodo, kad ES-27 šalys senėja. Tai daugiausia lemia ilgėjančios vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės ir mažo gimstamumo rodikliai. Lietuvoje nustatyti amžiaus struktūros pokyčiai yra lygiagretūs su vykstančiais Europoje, tačiau skiriasi senėjimo tempai ir prognozės. Palyginkime ES šalių amžiaus struktūros ir kelių svarbesnių senėjimo rodiklių skirtumus.

Amžiaus struktūra. 2011 m. „Eurostat“ duomenimis, didžiausią dalį vaikų (0–14 metų) turi Airija (21,3 proc.), mažiausią – Vokietija (13,4 proc.) ir Bulgarija (13,2 proc.) (Eurostat, 2012a). Lietuva tarp šių dviejų kraštutinių „išsispardžia“ į vidurio poziciją. Didžiausia dalis vyresnio amžiaus (65–79) gyventojų vėlgi užfiksuota Vokietijoje (15,3 proc.) ir Bulgarijoje (14,4 proc.), mažiausia – Airijoje (8,8 proc.), Slovakijoje (9,8 proc.) ir Kipre (9,8 proc.). Lietuva ir vėl užima tarpinę poziciją – šios amžiaus grupės gyventojai 2011 m. sudarė 13,5 proc. Pačių vyriausių – 80 metų ir vyresnių – didžiausia dalis užfiksuota Italijoje (6,0 proc.), Prancūzijoje (5,4 proc.) ir Vokietijoje (5,3 proc.), mažiausia – Slovakijoje (2,8 proc.) bei Airijoje (2,8 proc.).

Medianinis amžius. Medianinis amžius – į dvi skaičiumi vienodas jaunesnių ir vyresnių gyventojų grupes visuomenę skirianti amžiaus riba – ES-27 šalyse 2011 m. buvo 41,2 metų (Eurostat, 2012a). Tai reiškia, kad pusei ES-27 šalių gyventojų yra per keturiasdešimt metų. Lietuvos rodiklis panašus į šį bendrą ES vidurkį – 41,1 metų. Įdomumo dėlei: prieš dešimt metų (2001 m.) ES šalių medianinis amžius buvo kur kas mažesnis – 38,3, Lietuvoje tuo metu – 36,2 metų.

Išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas. Šis senėjimo rodiklis naudojamas siekiant nustatyti potencialios paramos jauniems (0–19 metų) ir pagyvenusiems (65 metų ir vyresni) gyventojams lygi, tenkantį darbingo amžiaus žmonėms. 2011 m. demografinis vyresnio amžiaus žmonių išlaikymo koeficientas ES-27 šalyse buvo 26,2 proc. (Eurostat, 2012a). Tai reiškia, kad keturiems darbingo amžiaus gyventojams tenka vienas 65 metų ir vyresnio amžiaus asmuo. Lietuvoje šis rodiklis praktiškai nesiskiria – 26,6. Pridėjus dar ir jauniausio amžiaus grupę, bendras išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas ES šalyse yra 49,6 proc., Lietuvoje – 48,7 proc. Taigi dviem darbingo amžiaus žmonėms tenka vienas išlaikomo amžiaus žmogus.

65 metų ir vyresnių gyventojų dalis. Palyginus 65 ir vyresnių Lietuvos gyventojų dalį (iš bendro gyventojų skaičiaus) su bendru ES-27 šalių vidurkiu, skirtumas atrodo gana nedidelis (3 pav.). Tačiau pažvelgus į ankstesnio, 2001 m., surašymo duomenis pasikeitimas kardinalus. 2001 m. Europos šalių kontekste Lietuvą buvo galima priskirti prie demografiškai jauniausių šalių (Mikulionienė, 2006): tuo metu 65 metų

2 pav. Gyventojai pagal amžių ir lytį 2001 ir 2011 metais

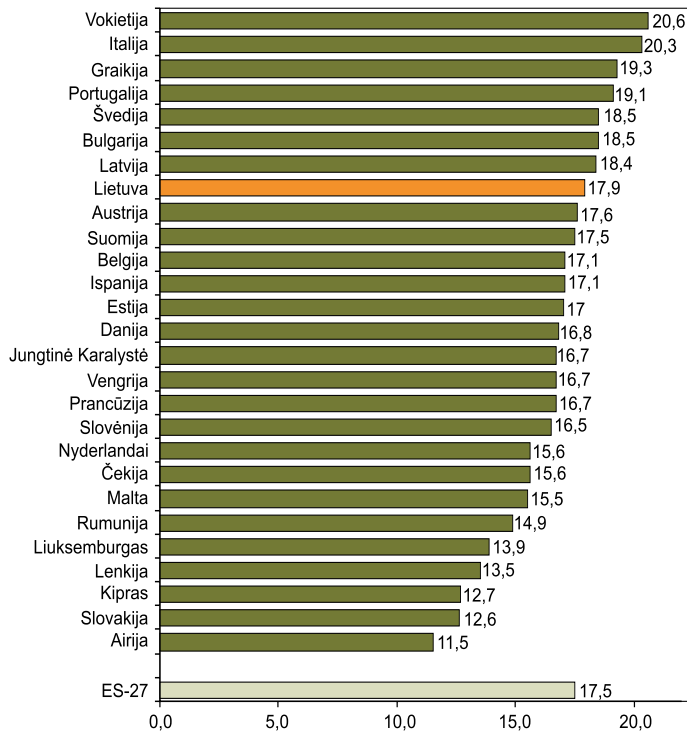
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, 2012.

ir vyresnių gyventojų dalis buvo 14 proc. (ES-25 vidurkis 15,3 proc.). 2004 m. Lietuva užėmė vidurinę poziciją į ES stojančių šalių dešimtuose (Mikulionienė, 2006). Šiuo metu Lietuva „šoktelėjo“ arčiau demografiškai seniausių ES šalių (Eurostat, 2012a). Kiek didesnė nei Lietuvoje 65 metų ir vyresnių gyventojų dalis yra Latvijoje ir Bulgarijoje (naujosios ES šalys), taip pat Italijoje, Vokietijoje, Švedijoje, Portugalijoje, Graikijoje (ES senbuvės). Į demografiškai jauniausių šalių grupę patenka Airija, Slovakija ir Kipras.

ES šalių senėjimo tempus galime įvertinti pažvelgę, kiek pakito 65 metų ir vyresnių gyventojų dalis per ilgesnį laikotarpį – 20 metų (4 pav.). Lietuva pagal šio amžiaus žmonių dalies pasikeitimą atsiduria pirmoje vietoje. Nedaug nuo Lietuvos skiriasi ir Latvija, toliau rikiuojasi Slovėnija ir vis dažniau kalbant apie seniausias ES šalis „linksniuojamos“ Vokietija, Portugalija, Graikija, Italija. Iš Baltijos šalių išsiskiria Estija, kurios senėjimo tempai irgi spartūs, bet kiek lėtesni nei Lietuvoje ir Latvijoje.

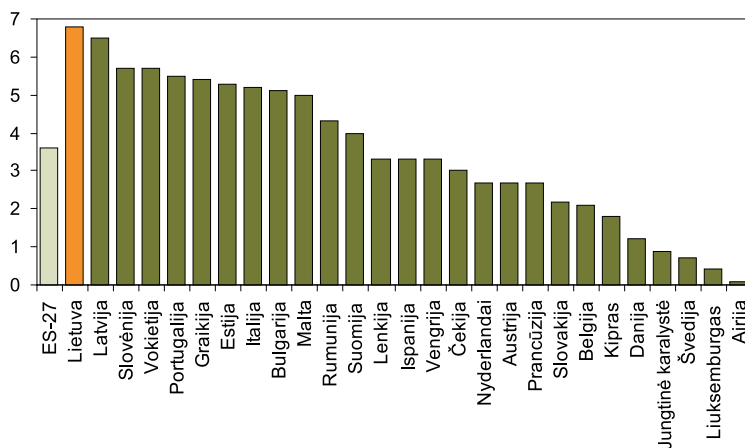
Apibendrinant iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad dauguma visuomenės senėjimo požymių (vaikų bei vyriausių žmonių dalis, medianinis amžius, išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas) nedaug kuo skiriasi nuo ES-27 vidurkių. Tačiau, šalis išrikiavus pagal 65 metų ir vyresnių gyventojų dalį, Lietuva atsiduria tarp seniausiųjų, o senėjimo tempais nesunkiai „nukonkuruoja“ kitas šalis. Dėl visuomenės senėjimo spartumo problemos ir iššūkiai, reikalaujantys adaptacinių visuomenės pastangų, Lietuvoje, kaip ir kaip ir kitose Vidurio bei Rytų Europos šalyse, yra kiek opesni nei Vakarų Europos šalyse. Senėjimo keliamas problemas sunkina ir skirtumas nuo daugelio Vakarų Europos šalių, kuriose gerovės valstybės sistemos buvo kuriamos dar prieš tampant senomis visuomenėmis. Todėl jos turėjo daugiau galimybių pasirūpinti

vyresnių gyventojų gerove, užtikrinama pensijų išmokomis, sveikatos apsauga, ilgalaikė priežiūra bei socialinių paslaugų teikimu (Hoff, 2008).

3 pav. 65 metų ir vyresnių gyventojų dalis ES-27 šalyse 2011 m. (procentais)

Šaltinis: „Eurostat“, 2012a (sudaryta autorių).

4 pav. 65 metų ir vyresnių gyventojų dalies pokytis per 1991–2011 m. (procentais)

Šaltinis: „Eurostat“, 2012b.

Gyventojų senėjimo prognozės

Prognozuojamas ir tolesnis ES-27 šalių senėjimas. Remiantis paskutinėmis 2010 m. „Eurostat“ konvergencijos varianto prognozėmis, jauniausių žmonių (0–14 metų) dalis nuo 2010 iki 2060 m. labai nepasikeis, bet gerokai padidės vyresnio amžiaus (65 metų ir vyresnių) bei pačių vyriausių (80 metų ir vyresnių) gyventojų dalis (atitinkamai nuo 17 iki 30 proc. ir nuo 5 iki 12 proc.) (European, 2012). Šiuo prognozuojamu periodu turėtų gerokai padidėti bendras išlaikomo amžiaus žmonių (0–14 metų, 65 metų ir vyresni, tenkantys 15–64 metų gyventojams) koeficientas – nuo 49,3 iki 77,9 proc.

Gyventojų prognozės rodo, kad senėjimas palies visas valstybes nares, bet skirtingu mastu ir tempais. Dauguma šalių, pavyzdžiui, Švedija, patirs lėtą senėjimo tempą (Demography, 2010), kitos, pvz., Vokietija, – vidutinį. Lietuva patenka į trečiąją grupę šalių, kuriose prognozuojami didžiausi senėjimo tempai ir demografinės senatvės rodikliai. Į šią grupę Lietuva patenka su kitomis Vidurio ir Rytų Europos šalimis (Latvija, Vengrija, Bulgarija, Lenkija, Rumunija, Slovakija) bei Malta ir Kipru. Prognozuojama, kad 65 metų ir vyresni gyventojai 2060 m. Lietuvoje turėtų sudaryti 31,2 proc. (European, 2012). Ar šios prognozės taps realybe, priklausys nuo daugybės socialinių, ekonominių, demografinių veiksnių – gyventojų prognozės visada yra tikimybinės.

Literatūra

Berzins, A., Zvidrins, P. 2011. Depopulation in Baltic States. *Lietuvos statistikos darbai* 50(1): 39–48.

Bobadilla J.L., Costello Ch.A. 1997. *Premature Death in the Independent States: Overview. Premature Death in the New Independent States*. Washington: National Academy Press.

Percituota iš: Stankūnienė, V., Domantas Jasilionis, D., Baublytė, M. 2011. Demografinė depresija ar naujas demografinės raidos modelis? *Demografija ir Mes* 1: 1–3.

Demography report 2010. *Older, More Numerous and Diverse Europeans*. 2011. European Commission: Eurostat.

Eurostat 2012a. *Data bases: Population by Age and Sex; Population: Structure indicators*. Prieiga internete: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

Eurostat 2012b. *Population Structure and Ageing. Statistics explained*. Prieiga internete: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.

European Commission. *The 2012 Ageing Report Economic and Budgetary Projections for the 27 EU Member States (2010–2060)*. 2012. Prieiga internete: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012.

Hoff, A. 2008. Population Ageing in Central and Eastern Europe as an Outcome of the Socio-economic Transition to Capitalism. *Socialinis darbas* 7(2): 14–25.

Lietuvos statistikos departamentas. 2012. *Gyventojų skaičiaus pasiskirstymas pagal teritoriją, amžių ir lytį. Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai*. Prieiga internete: <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/>.

Lietuvos statistikos departamentas. 2012. *Rodiklių duomenų bazės: Emigrantai, deklaravę išvykimą; Gyventojų skaičius metų pradžioje*. Prieiga internete: <http://db1.stat.gov.lt>.

Mikulionienė, S. 2006. Amžiaus struktūra. V. Stankūnienė (Aks. red.). *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Socialinių tyrimų institutas, p. 8–28.

Stankūnienė, V., Jasilionis, D. 2011. Lietuvos gyventojų mirtinumo lygio ir mirties priežasčių struktūros prieštaringi pokyčiai. *Filosofija. Sociologija* 22(4): 334–347.

Jasilionis, D., Stankūnienė, V. 2011. *Suaugusių Lietuvos gyventojų socioekonominiai mirtinumo skirtumai*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

Demografija ir mes

Redaktorės Aušra Maslauskaitė, Vlada Stankūnienė
 Kalbos redaktorė Rasa Kriaučionytė
 Dizainas Jūratė Kemečlytė-Bagdonienė
 Maketas Dalia Baublytė
 ISSN 2029-736X
 Leidžia Demografinių tyrimų institutas, Lietuvos socialinių tyrimų centras
 A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius
 tel. (8-5) 275 3446
 el. p. ldem@ktl.mii.lt
<http://www.demografija.lt>

Leidinyje leidžiamas įgyvendinant projektą „Gimstamumo ir šeimos kitimas, veiksniai, pasekmės ir gimstamumo didinimo galimybės“. Projektą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. SIN-01/2010).